

ӘОЖ 923.2

**С. ҚОЖАНҰЛЫНЫҢ ҰЛТ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ ТУРАЛЫ
КӨЗҚАРАСТАРЫ**

Сайран ӘБУШӘРШҰЛЫ*

Түйіндеме

Мақалада қоғамның саяси жүйесінің мән-мағынасы анықталады, жер-территория, тіл, мәдениет, астана, мал шаруашылығы мен егіншілік, сондай-ақ білім беру жүйесі мемлекеттің іргетасы ретінде дәйектелінеді. Әсіресе, ұлттық мемлекет құрылмай елдің және үкіметтің ісі оңды шешілмейтіндігі Қожанов тарапынан атап өтілген.

Қожанұлы мемлекетке негіз бола алатын мал шаруашылығы және диқаншылыққа көңіл бөлгенді жөн көрді. Мұны да бір мемлекет болудың жолы деп қарастырды. Алайда, мемлекеттілікті қалыптастыру бағытында бұдан да маңызы бір кем емес фактор бар. Ол – мәдениет саласы, ағарту ісі, ұлттық кадрларды дайындау мәселесі. Мақала авторы мәдениет – тәуелсіздіктің тірегі, құралы, қорғаны болғандықтан, ол халық денесінің өзінен өсіп шығуы керек деген Қожанұлының пікірімен Қазақстанның қазіргі жағдайын сабақтастыра қарастырған.

Кілт сөздер: Мемлекетшілік, ана тілі, ұлттық мәдениет, дәстүр, жер-межелу, кадр, астана.

Summary

In this article S.Kozhanuly the political organization of society is viewed, states about the factors which make up the base of the government. It displays the effects of the Bolsheviks' activities in Central Asia at the beginning of the XX c.

The article defines the political system of the society. Territory, language, culture, capital of the country, cattle-breeding and agriculture as well as education system serve as fundamental aspects of the government. Kozhanov highlights the idea that without building up national government the country's administrative issues will not have the proper solutions.

Kozhanuly states that the country's cattle-breeding and agriculture should be paid more attention. Those make up one the main ways in becoming a successful country. However, there is another important factor of the country development it includes culture, education and human recourses. The author relates to Kozhanuly's views about the culture as a corner-stone of the country's independence to the Kazakstan's nowadays situation.

Keywords: statehood, native language, national culture, traditions and land demarcation, human resources, capital.

---

* философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Түркология ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері, Түркістан-Қазақстан.

Candidate of Philosophy, Sc. Associate Professor., p. Fellow of the Research Institute of Turkology, Turkistan-Kazakhstan. E-mail: sairana_1943@mail.ru

«Саяси жүйе» ұғымының категориялық талдануы

Экономиканың саяси жағдаяттарға қарағандағы басымдылығы, әлеуметтік саясаттың табандылықпен жүргізілуі, қоғамның барлық салаларында заңнаманың үстемдік етуі, негізінен мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан реформалардың бірізділігінің қағидалары – мұның бәрі тәуелсіздік кезінде қалыптасып жатқан идеологияның негізін құрайды. Бірақ та, бұл принциптер біздің нақты мақсат-мүддемізге бағытталмаса және де саяси экономикалық реформалардың үдерістері халық тарапынан кеңінен қолдау таппаса, жалаң саяси декларацияға айналып қалады. Сондықтан Н.Ә.Назарбаевтың «...біздің баршамыз ендігі жерде өз тағдырымыз, өз отбасымыз, өз дәулетіміз үшін өзіміз жауапты екенімізге әбден көз жеткіздік», – деген еді [1, 17].

Біздің алдымызға тарих қиын таңдау қажеттігін көлденең тартып отыр [1, 28]. Айта кету керек, бұл мәселенің шешімінің жолдары табылды да. Солардың бірі – қоғамның саяси жүйесін, мемлекеттік органдардың құрылымын түбегейлі жаңарту, республикалық және жергілікті өкіметтің өкілдіктері мен функцияларын ажырату болып табылады. Сондықтан қалыптасып келе жатқан жаңа саяси жүйенің мәнін теориялық-әдіснамалық тұрғыдан пайымдамай тұрып, оны жаңарту, ендеше әлеуметтік өмірді жақсарту бағытында да бірде-бір практикалық қадамды жасауға болмайтыны белгілі жәйт.

Алайда, саяси жүйенің мазмұнын түсіну бойынша шетелдік әдебиетте де, отандық әдебиетте де әлдеқандай көпшілік тарапынан қабылданған тұғырлы ұстанымдар жоқ. Рас, соңғы жылдары көптеген әдістер мен келістер пайда болды. Бірақ олардың бірсыпырасы «саяси жүйе» категориясының шеңберін тым тарылтып жіберген. Сол себепті саяси жүйені биліктің, мәжбүрлеудің инструменті, құралы механизмі ретінде ғана түсіну де белең алған [3, 3]. Мұндай келісте «саяси жүйе» категориясы «мемлекет» ұғымының орнына қолданылатындығын түсіну қиын емес. Бұлай деудің жеткілікті логикалық негіздері жоқ. Саяси жүйені оның құрамдас бөліктерін көрсетумен анықтауға болады деген көзқарас та алға тартылуда [3,1041]. Бірақ, мұның бәрі мәселенің мәнін ашып бере алмайды. Сондықтан «саяси жүйе» ұғымының этимологиялық, формалды-логикалық және теориялық-методологиялық сияқты негіздерін қарастыру қажеттілігі туындайды. Мұнда «саясат» ұғымын дәлме-дәл анықтау мәселесі бірінші орында тұруы керек.

Саясат – бұл белгілі бір әлеуметтік топтар, партиялар және мемлекеттердің мақсат-мүдделерін жүзеге асыру жолындағы қоғамдық өзара ықпалдастықтың айрықша түрі. Кез келген саяси қатынастар ең алдымен әлеуметтік қатынастар, яғни қоғамның белгілі бір топтары, ұлттар мен әлеуметтік топтар өкілдерінің, әр түрлі адамдардың іс-әрекеттерінің қатынастары болып табылады. Саясаттың өзі қоғамдық іс-әрекеттің айрықша түрі ретінде көрінеді. Әрине, адамның іс-қызметі жүйе ретінде қарастырылатын болса, ол бір-бірінен ажырағысыз материалдық және рухани жүйешелерден құралатынын көреміз. Бұлар саясатта да көрініс береді, бірақ олар практикалық қатынастар мен идеологиядан тысқарыда бой көрсетеді деп ойлау қате болар еді. Сонымен бірге әр қандай практикалық қатынастарды саясатқа теле беруге болмайды. Сол сияқты кез келген таным «саясат» ұғымында бейнелене бермейді. Саяси іс-әрекетті бағдарлайтын саяси теория барлық оқиғаларды және олардан туындайтын салдарды қамти алмайды. Ол саяси қайраткерлердің жеке басының қасиеттеріне де байланысты өрбиді [4, 491].

Демек, субъективті фактор саяси іс-әрекеттің негізгі бөлігі болып табылады. Сондықтан да болар саясат, көбінесе басқарумен тәндестіріледі. Бірақ, ықпал етудің нысанасы ретінде адам алынғанда ғана саясат жөнінде әңгімелеуге болады. Бұл ретте басқарушы өзі атқаратын функциялары арқылы **басқарылушыға** әсер ететін жағдайды, яғни бірбағыттылық байланысты (бағыну) билік (өкімет) деп атау қабылданған. Яғни саясат пен билік арасына теңдік белгісін қоюға әуестік байқалады. Мұның өзі мәселені қарабайырландыру болып табылады. Саясат тек басқару тұрғысынан ғана қарастырылатын болса, соңғысын субъектінің объектіге әсер етуі деп анықтауға болады. Алайда, субъект пен объектінің арасындағы күрделі өзара ықпалдасу байланыстарын жоққа шығаруға болмайды. Бірақ та мұндай ықпалдасу рөлінің КСРО ыдыраған кезде, ТМД елдерінің кейбіреулерінде жоққа шығарылғандығы белгілі.

Белгілі бір кезеңде басымдыққа ие болатын саяси институттарды құру мүмкіндігі туылады. Осыдан барып саясатты мемлекеттік биліктің жүзеге асырылуы ретінде түсіну белең алған.

Адамның, әлеуметтік топтардың, партиялардың, мемлекеттік және басқалай саяси институттардың өзара әрекеттесуі; олардың бірін-бірінің анықтауы тұрғысынан қарастыру саяси жүйені әлеуметтік-философиялық талдауға жол ашады. Әрине, саясаттандырылған, әлеуметтік процестерді объективті қарастырудан мақұрым болған

теория практикалық және бірінші кезекте саяси өзгерістерді пайымдауда жарық жұлдыз рөлін атқаруға жарамсыз. Теория практиканың алдында тұруы керек. Мұнда, сана базистік структураларды жасауға қатыспайды деп айтуға болмайды. Сөз теория мен практиканың, саясат пен идеологияның өзара ықпалдасып, олардың бірін-бірінің анықтауы жөнінде өрбуі керек. Бұл ретте бүкіл саяси жүйенің іс-әрекеті тұлғаға, оның мақсат-мүдделеріне қаратылуы ләзім. Егер жүйе ретіндегі қоғам жоғары деңгейде ұйымдасқан болса, оның барлық элементтері өзара байланыста болып, тұтастай алғандағы қоғамды өзгерте отырып, өздерін де өзгеріске ұшырата алады.

Саяси жүйенің негізгі жүйе құрушы факторы – саяси іс-қызмет

Саяси іс-қызметтің басты мәселесі – өкімет мәселесі. Коммунистік партия манифестінде жазылғанындай, саяси билік – бұл бір таптың басқа таптарды басып тастау үшін ұйымдастырылған зорлық-зомбылығы [5, 447] Демек, ұйымдастырылатын зорлық-зомбылықты саяси биліктің негізін құраған тап жүзеге асыруы керек. Мұндай анықтама бүгінгі күннің саяси практикасына сәйкес келе бермейді. Және саяси билік әрекетінің аумағын тарылтып жібереді.

Өмірде саяси және идеологиялық іс-әрекеттер бір-бірінен ажырамайтын бірлікте болады. Саяси іс-әрекетті «саяси белсенділік» ұғымымен де тәндестіріп болмайды. Әрине, белсенділіктің өзі барлық материалдық жүйелерге тән қасиет. Іс-әрекеттің өзі белсенділік сипатын алады. Белсенділіктің арқасында адам өзінен бұрын өмір сүрген әулеттердің мәдениетін, белгілі бір білімдер қорын және ойлаудың категориялық құрылысын қабылдап алып отырады. Осылайша, ол іс-әрекеттің ең жалпылама түрлерін игереді. Сондықтан да әлеуметтік деңгейдегі белсенділік іс-әрекеттің сипатын анықтап, сапалық нақтылық, белгілі бір бағыттылық пен таңдаушылық қасиетімен танылады. Белсенділік қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының деңгейімен анықталып, белгілі бір қоғам, топ пен партияның мүдделерімен байланысты өрбиді. Белсенділіктің қайнар көзі мен оған қозғау салатын мотивін адам өмірінің негізінде жатқан практикалық мұқтаждықтардан іздеу керек. Іс-әрекеттің ішкі себептері болып табылатын белсенділік оның сандық өлшемін көрсетеді. Белсенділіктің көлемі тұлғаның әлеуеті және мақсат-мүдделерімен сәйкес келеді.

Әрине, саяси және идеологиялық өзгерістердің барысындағы айырмашылықтарды байқамауға болмайды. Саяси өзгерістердің

нәтижесінде саяси жүйе, қатынастар және т.б. туындайды, ал идеологиялық жұмыс барысында ұғымдар, категориялар, нормалар қалыптасады. Бұлардың сипаты субъектінің ерік-жігері мен мақсаты-мұратына байланысты болады.

Адам белсенді саяси іс-әрекеттің субъектісі мен объектісі болып табылады. Саяси іс-әрекет саяси жүйені де, адамды да қалыптастырады. Егер адам саяси ұйымдасқан қоғамда өмір сүрсе, өзінің іс-әрекеті арқылы саясатқа тартыла береді. Егер саяси жүйе адамнан бастау алып, адамға бағытталса, адамға қызмет етсе, ондай жүйе тұрақты болып, дамудың жарқын болашағына жол ашылады.

Билік – саяси жүйенің негізгі атрибуты

Орыс тілінің сөздігі «билік» терминін түсіндірудің төрт вариантын береді:

1. Мемлекеттік басқару құқығы, саяси мемлекет
2. Мемлекеттік басқару органдары, үкімет.
3. Басқаларға әмір ету, оларды басқару құқығы мен мүмкіндігі.
4. Күш-қуат, үстемдік ету.

Анықтамадағы үш пункт «билік» ұғымын «басқару» етістігімен тәндестіреді. Басқаша айтқанда, басқарусыз билік, билік статусынан мақұрым болып қалады. Бұл ретте «басқару» дегеніміз не және оның белгілі бір биліктің нығаюындағы объективті мүмкіндіктері қандай деген сұраққа жауап іздеу керек болады. Басқару ғылымының деректері бойынша, басқару үдерістерінің міндетті түрдегі элементтері мыналар:

- 1) басқару арқылы қол жеткізілетін мақсат;
- 2) объект – мақсатқа жету жолында қолданылатын тетік;
- 3) субъект – басқару объектісіне ықпал ететін кісі;
- 4) субъектінің объектке ететін әсерінің әдісі;
- 5) алға қойған мақсатқа жету-нәтиже [5].

Әрине, билікті қолға алу жәй ғана мақсат емес. Билік – маңызды бір мақсатқа жеткізудің тетігі ғана болып табылады, яғни мақсат ұзақ өмір сүру ғана емес, жақсы өмір сүруді дiттейдi. Шынында, билік жүйесі мен қатынастары зорайып бара жатқан қысым-қияпат деп түсінілсе, онда қоғамның демократиялық қуатының бүкіл пафосы ең үлкен жауыздық ретіндегі зорлықшыларды жоюға қаратылуы мүмкін. Бірақ, энергия, көбінесе жауыздықтың өзіне емес, жауыздықтың субъектісіне – озбыршыға бағытталады. Алайда, алдыңғысының орнына келген кейінгі билік жүйесінің сол бұрынғы

күштеу, зәбір-жапа шектіру механизімінен бас тарта қоюына деген кешілдік бар ма? Зорлық-зомбылық – бұл себеп емес, биліктің белгілі бір типінің салдары ғана. Билік қатнастарының жүйесін, оны қоректендіретін экономикалық, саяси, құқықтық, идеологиялық, моральдық, рухани тіреуіштерді түбегейлі өзгертпей тұрып мәжбүрлеу жүйесін жою мүмкін емес [5].

Посткапиталистік қоғам шешімін күтіп тұрған көптеген қайшылықтарға толы болды. Бірақ қандай тап, топ немесе тұлға билікті қолға алысымен одан өз ықтиярымен бас тартады?

Үлкен Совет энциклопедиясында билік – басқаларды өз еркіне бағындыра алатын, олардың әрекеттерін анықтай алатын мүмкіндігі бар авторитет делінген [6, 151]. Биліктің басқалай анықтамалары да бар. Бірақ оларда объектінің субъектке бағынуы идеясы басымдау.

Өз кезінде ежелгі грек тарихшысы Фукидид индивидтің тәртібін анықтайтын бастау – билікке деген ерік-жігер деп жазған еді. Сол замандардан бері билікке құмар жандар, өздерінің үстемдігін басқаға жүргізе алатын әлдеқандай сырлы сапаға ие болған деп есептелініп келінген. Біреулер мұны «харизма», ал басқалары – «фактор икс» деп атайды.

Жалпы алғанда, саясаттану әдебиетінде туылғанынан бастап адам баласына басқаларды өзіне бағындыруға деген ұмтылыс тән деген пікір айтылуда. Басқа бір көзқарасты ұстанатындар адамдар табиғатынан бағынышты және бағындырушы қасиетке ие деп санайды. Бұл ретте билік табиғаты биологиялық сипат алған, ал билік феномені ішкі түрлер күресінің нәтижесі ретінде түсіндіріледі. Бірақ мұның, негізінен, терең әлеуметтік себептері бар. Әлеуметтанулық зерттеулердің көрсетіп отырғанындай, кез келген мемлекеттің көпшілігін құрайтын халқы елдің басшысы ретінде «күшті де қажырлы адамды» көргісі келеді екен. Сондықтан индивидті билікке ұмтылдыратын күш лидердің жеке-дара ұмтылыстары мен талаптарынан да құралады. Бұл күштің тағы бір белгісі және шарты – өздерінің үстінен билік жүргізетін адамды қалайтын адамдардың өмірде болуы шындық.

Мәжбүрлеу белгілі бір қажеттіліктің жүзеге асырылуының тетігі болып табылады. Бұған қол жеткізу арқылы адам материалдық игіліктерге көбірек ие бола алады. Бірақ белсенді субъект босбелбеу объектке әсер ете берді. Объекттің де кері әсері болуы мүмкін. Сондықтан мәжбүрлеу мәжбүрленуші тараптың әрекетіне тап болады.

Бұл ретте билік қатынастарының табиғатын тек биологиялық немесе психологиялық тұрғыдан қарастыру аздық етеді.

Біз билік қатынастары меншіктің түрлеріне, бөлініс қатынастары мен саяси күштердің құрылымы мен ара салмағына байланысты қалыптасады деп білеміз.

Саяси билік мемлекеттік құрылыстың, басқару жүйесінің қалыптасуы мен дамуының танымдық және идеологиялық жүйесін қалыптастырады. Сол себепті де саяси билік басқарудың күллі әлеуметтік-саяси жүйесінің скелеті болып табылады. Тіпті, адамдардың әлеуметтік процестегі қатынастарын алайықшы, олар белгілі бір басқарусыз реттелінбек емес, мұның өзі биліктің биологиялық, мистикалық табиғаты туралы тезисті теріске шығарады. Осыдан барып, әлеуметтік-философиялық және саясаттанулық терең талдаудан тұратын кешенді қарастырудың қажеттілігі туындайды.

Мәжбүрлеу, әрине физикалық биліктің негізін құрайды, бірақ ол тек бұл әдісті (тікелей зорлық әдісі) мемлекеттің өзі қолданғанда ғана саяси билік ретінде көріне алады. Бұл ретте билікті әлеуметтік қатынастардың бүкіл жүйесінің ажырамас атрибуттық қасиеті ретінде талдау қажет.

Билікті мәжбүрлеу, зорлық көрсетумен тәндестіруге болады ма? Кейбір саяси жүйелерді талдау, олардың қоғам мүддесінің бүкіл жүйесін емес, тар өрісті немесе бір ғана топтың мүдделерін қорғауға негізделген. Қоғам биліктің бір қолда шоғырланғандығынан зардап шегеді. Мұндай билік азаматтардың еркіндігі мен құқықтарын мейлінше шектеумен, билікті асыра пайдаланумен, демократияның қағидаларын көзбояушылық ретінде пайдалану, бақылап болмайтын зомбылықтың шектен шығуымен сипатталып, ең соңында билікті озбырлықпен басып алуға әкеліп соқтырады. Мұндай билік ғұмырының ұзақ болмайтыны белгілі. Бұл ретте басқа бір шектен шығушылықтың пайда болуының себебі түсінікті болса керек: сөз биліктің кез келген жүйесін жоюға деген анархиялық ұмтылыстар жөнінде болып отыр.

Әрбір биліктің де базистік негізі болады. Оларға өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастар, бөлініс пен айырбастау, сондай-ақ мүдделердің сипаты мен бүкіл жүйесі жатады.

Билік қатынастарының типологиясының негізінде адамның сан қырлы өмірлік іс-әректі жатыр. Мысалы, интеллектуалдық (ресми атақтар мен лауазымдарға қарағанда білім мен интелект шындығында адамдарға көбірек әсер етеді), психологиялық, моральдық

(адамгершілік жағынан үстемдігі), биліктерді ажыратып көрсетуге болады. Бірақ адам өзіне ұқсағандармен ғана өзара әрекеттесіп қоймайды, сонымен бірге ол әлеуметтік қатынастардың күрделі орбитасына тартылған. Өндіріс пен бөлініс, ұйымдастыру, ақпараттық алмасу және т.б. жүйелер бір-бірімен өзара шырмаса байланыста болып, экономикалық, ұйымдастырушылық және ақпараттық биліктің қызмет атқаруын қамтамасыз етеді. Осы факторлар іске қосылғанда ғана саяси билік жөнінде сөз қозғауға болады.

Кең мағынада билік дегеніміз қашанда әлдеқандай қатынас, яғни адамның адамға, өзіне, топқа, тапқа, қоғамға деген қатынасы, әлеуметтік топтардың арасындағы, мемлекеттердің арасындағы қатынас. Бұл қатынас саяси жүйені құрайтын негізгі фактор болып табылатын адамның іс-әрекетінің белгілі бір саласында жүзеге асады. Және адамның іс-әрекетінің өрістеуіне, оның еркін еңбек ете алуына, оның қабілеттерінің ашылуына неғұрлым көп жағдай жасалынса, билік жүйесі солғұрлым күштірек болады. Биліктің күші күшке емес, бұл оның әлсіздігі болар еді, ал қоғам мүшелерінің өзара әрекеттесуіне таянып басқара алуында көрінеді. Және, керісінше, адамның құнсыздануы әлеуметтік қатынастардың бүкіл жүйесінің (адамгершілік, эстетикалық, құқықтық, экономикалық, саяси және т.б.) құнсыздануының себебі болып табылады. Демократиялық институттардың құрылуы және экономикалық еркіндік экономикалық және әлеуметтік прогреске себін тигізеді, делінген. 1991 жылы Европадағы экономикалық ынтымақтастық бойынша өткізілген Бонн Конференциясында [7, 112]. Шынында да жоғары дамыған индустриалдық державалар өздерінің демократиялық тұрақтылығымен сипатталады. Ол кешенді шаруашылықтардағы субъектілердің экономикалық мүдделерінің жүйесіндегі қайшылықтарды реттеуге жақсырақ бейімделген. Демократия меншік иелернің құқығын қорғайды, ал бұл, өз кезегінде, инвесторларды қауіп-қатерден құтқарады, сайып келгенде экономикалық өсуге жәрдемдеседі. Сондықтан Батыстың дамыған елдерінің ақпараттық постиндустриалдық кезеңінің табыстары осынау экономикалық тұрақтылық пен демократияның одан әрі орнығуымен анықталады деген пікір алға тартылуда. Сонымен бірге Ф. Фукуяма айтқандай, ең қарқынды экономикалық өсу демократиялық елдерде емес, капиталистік экономикалық жүйесі біршама орныққан авторитарлық мемлекеттерде байқалды (Тайланд, Сингапур, Тайвань, Оңтүстік Корея) [7, 21].

Әлбетте, посттоталитарлық пен демократиялық қоғамның арасында мейлінше ұзаққа саятын өтпелі кезең жатыр. Тоталитарлық қоғамға мемлекеттің адамдардың жеке өміріне орынсыз араласуы, жоғарыдан тұрып саяси саланы ғана емес, сонымен бірге экономиканы да, бүкіл қоғамды да өзінің бақылауына алу үдерісі тән. Рас, мемлекет белгілі бір шекте жеке мүдделердің аясын шектеп отыруға міндетті. Бірақ тоталитарлық қоғамда мұндай шектеулер шексіз сипат алады. Ал, демократиялық қоғам жеке мүдделерді мүлдем шектемейді деп ойлау қате болар еді. Мысалы, демократиялық жолмен өткізілген сайлаудың нәтижесінде Парламенттегі депутаттар кей-кейде этникалық азшылық топтың құқықтарын шектеуге бағытталған шешімдерді қабылдап жатады. Жеке мүдде саласына тоталитарлық түрде араласу мәжбүрлеудің айрықша шараларын қолдануды, атқарушы биліктің, репрессивтік органдардың, қабылданатын заң номаларының қоғамның барлық топтарының арасына таратылуын талап етеді. Бірақ мәжбүрлеу, зорлық-зомбылық көрсету бар жерде репрессивтік аппарат өзінің диктаторлық режимін орнатуға тырысады. Сондықтан да қандайда болмасын жетістіктерге қол жеркізілмесін, демократиялық диктатура мен демократиялық тоталитаризм тұрақсыз саяси режимдер болып қала береді. Бұл, әрине қоғамдық күштердің биік санасы мен белсенділік таныта алуына немесе таныта алмауына да байланысты.

Демократия тоталитаризмнің қарама-қарсы жағы болып табылады, өйткені Маркс Шупетер айтқандай, ол өкіметтің іс әрекетін шектеумен байланысты институт. Демократияның орнығуының шарты – басқалардың көзқарастарына төзімділік танытумен, олардың пікірлерінің, шаруашылық жүргізулерінің, бөлініс пен тұтынуларының түрлерінде плюрализмнің орын алуымен сабақтас. Рас, тоталитарлық шектеулерден құтылған қоғам шынайы демократиялық құрылымға бірден өте алмайды. Халықтың бәрі жиылып келіп қоғамды басқара алмайды да. Мұның өзі физикалық тұрғыдан мүмкін емес. Сондай-ақ кез келген азамат та билеуші бола алмайды. Бүтін басты ұлт Премьер-министр немесе Маршал бола алмайды. Бүкіл халықтың басқаруы еш уақытта болмаған. Бұлай деп ойлау демагогиялық ұрандардан басқа ештеңе де емес [8, 231].

Саяси демократияға бірнеше жағдайлар керек. Солардың ішінде қоғамда, әсіресе элиталық қауым шеңберінде кең қанат жайған өзара түсіністік қана емес, бұқаралық сипатқа ие, мемлекеттен

экономикалық жағынан тәуелсіз орташа таптың, бұғанасы бекіген құқықтық мәдениеттің, келісім мен мәмілеге бейімділіктің мәні зор. Егер осының бәрі жоқ болса немесе жеткілікті дәрежеде дамымаса, демократияның әлеуметтік және институттылық негізі берік болмайды.

Демократиялануды академиялық жалпылама ұғым емес, келешекті кемелдендірудің нақты саяси тәжірибесі ретінде қарастырған жөн. Демократияны жеделдетуге азаматтық қоғамның жоқтығы мен әліздігі, оның мұрат-мүдделерінің, жүйелі құрылымдарының қалыптаспағандығы кедергі жасайды [9, 163-170].

Сонымен барша халайық қабылдауға тиіс демократиялық идеяның қағидаларының жүзеге асуы үшін ұзақтан-ұзақ өтпелі кезең керек. Мұндай кезеңде жасанды сипаттас демократиялық реформаларды жүргізу демократиялық диктатураның орнығуына әкеліп соқтыруы мүмкін.

Саяси жүйенің өміршеңдігі оның адамға бағытталуына байланысты. Қоғам мен мемлекеттің, адам мен азаматтық қоғамның өзара байланыстарының сипаты саяси биліктің мән-мазмұнын, құрылымын және атқаратын функцияларын анықтайды. Сондықтан да саяси режимнің сипаты мен мәніне саяси лидерлердің іс-әрекетіне, азаматтық қоғамның дамытылуына, осынау мемлекет азаматтарының тұрмысы жағдайына қарап баға беруге болады. Өйткені, қоғамды оның азаматтарыңыз елестетуге болмайды.

Ендігі жерде осынау мақалада С. Қожанұлының мемлекетшілікке негіз болатын факторлар туралы пайымдаулары сөз болады. Онда, әсіресе ХХ ғасырдың басында большевиктердің Орталық Азиядағы іс-әрекеттерінің салдары кеңінен көрсетілетін болады.

Мақаланың осы бөлігінде жер-территория, тіл, мәдениет, астана, мал шаруашылығы мен егіншілік, сондай-ақ білім беру жүйесі мемлекеттің іргетасы ретінде дәйектелінеді. Әсіресе, ұлттық мемлекет құрылмай, елдің және үкіметтің ісі оңды шешілмейтіндігі Қожанов тарапынан атап өтілген.

С. Қожанұлының ұлт және мемлекет туралы көзқарастарының философиялық-рухани негіздері

Қожанұлы мемлекетке негіз бола алатын мал шаруашылығы және диқаншылыққа көңіл бөлгенді жөн көрді. Мұны да бір мемлекет болудың жолы деп қарастырды. Алайда, мемлекеттілікті қалыптастыру бағытында бұдан да маңызды бір кем емес фактор бар. Ол – мәдениет

саласы, ағарту ісі, ұлттық кадрларды дайындау мәселесі. Біз мәдениет – тәуелсіздіктің тірегі, құралы, қорғаны болғандықтан, ол халық денесінің өзінен өсіп шығуы керек деген Қожанұлының пікірімен Қазақстанның қазіргі жағдайын сабақтастыра қарастырамыз.

Қожанұлы мемлекеттің іргетасын құруда істі сайдың тасындай өзіне қарасты жұмысты мемлекеттік мүддемен ұштастыратын таза, адамгершілігі биік, ұлтжанды азаматтарға сеніп тапсыруға болады дейді. Мұндай жандар Ұлттық болсын, Мемлекеттік болсын, әрбір мәселені қазақтың тұрмысы, мәдениеті және дәстүрлеріне жанастыра іске асыру жағын ойлайды. Демек, осындай кадрлар бәрін шешеді. Міне, қазіргі уақыттағы ойланатын маңызды мәселе осы.

Алайда, мемлекеттілікті қалыптастыру бағытында бұдан да маңызы бір кем емес фактор бар. Ол – мәдениет саласы, ағарту ісі, ұлттық кадрларды дайындау мәселесі. Мәдениет – тәуелсіздіктің тірегі, құралы, қорғаны болғандықтан, ол халық денесінің өзінен өсіп шығуы керек.

Демек, мемлекеттілік те, тіл де, мәдениет те халықтың өз денесінен өсіп шығуы керек деген тамаша идеяны да айтқан сол Қожанұлы. Ол, әсіресе тіл жөнінде байыпты әңгіме қозғаған: «Ата-ана, бауырластары далада көшіп жүрген, өзі қалада орыс мектебінде ... тәрбие алып, далада бір тиынға аспайтын қылқима «интеллигенттер» қырғыз-қазақ жас буынына идеал емес. ...қала «интеллигенттері» күшімен ел іші мектебі тууы қиын... Мәдениет кесегі ел ішінен қалансын». «Ұлт мәдениетінің ошағы – ұлт мектебі жоқ». Мектепті жұртқа жуықтатып-жақындататын – оқыту тілі. «Қырғыз-қазақ халқының бір заманда қолы жетіп, бір жөнді мектептері бола қалса, олардың барлығында оқыту тілі – ана тілі болуы міндет...Қырғыз-қазақ еңбекшілерінің балалары тегіс әуелі ана тілі мектептерінде тәрбие алуы тиіс. Мезгілсіз жат тілге байланып, мың қате болып сорлағаны дұрыс емес. Білім – тілде емес, түсініктерде, тәрбие – орысша шүлдірде емес, жақсылыққа жаттығуда. Бұлар жас балаға ана тілінде оқытатын ұлт мектебінен табылады, - деп байлам жасаған. Қожанұлы мынадай мәліметті де келтіре кетеді: «...Перовскіде 1 орыс, 1 қазақ және 2 өзбек мектебі бар. Менің ойымша, Перовскіде өзбек көп деп ешкім айта алмаса керек, бірақ сонда да мектебі екеу. Ал қазақтарға арналған мектеп біреу-ақ. Міне, саясаттың сиқы осы!» [10, 334]. Салыстырып көріңіз, қазіргі уақытта да қазағы қалың қоныстанған жердің өзінде қазақ мектебі 100 % өсіп-өркендеп жатыр деуге болады ма? Мысалы, 140-мыңдай тұрғыны бар Түркістанда орысты көрмейсіз,

бірақ Некрасов, Никитин атындағы орыс мектептері жұмыс істеуде. Бұған қоса № 15 аралас мектеп және бар. Ал Астанада қазақтар саны көбейді деп мақтанамыз, бұл қалада қазіргі уақытта орыс мектептерінде оқитын қазақ балалары 47% екен. Қазыбек Исаның айтуынша, 2014 жылғы мәлімет бойынша, елімізде 2523 газет және журналдар бар, оның ішінде қазақ тілінде 500-дей ғана басылым шығады екен [11, 11]. Мәдениет пен ағарту майдандарындағы мұндай өрескел жөнсіздіктер мен жолсыздықтарға қашан тосқауыл қойылар екен.

Қожановтың «Оқу жұмыстары жұртшылықтың туы, жұртшылыққа құрал болуға тиіс», «Қазақ-қырғыздың ұлт мектебін жасауға кірісіңдер!» секілді мақалалары бүгінгі қазаққа арналып жазылғандай, бұларға жедел жауап беруді талап еткендей.

Адам қай тілде оқып, білім алса, сол тілдің ыңғайына қарай тәрбиеленіп, қалыптасады. Орыс мектептерінде өтілетін пәндер бойынша мыңдаған ұғымдар мен терминдер, мысалдар мен сөз тіркестері, ассоциациялар мен насихаттар және т.б. – бәрі орысша қабылданатындықтан, балалардың ойлау жүйесі өзгеріске ұшырап, мұның этникалық педагогика мен тәрбиеге тигізетін әсері ұшан-теңіз екені айтпаса да түсінікті. Осыны біле-көре тұра қозғалмайтынымызға не жорық? Мәдениеттің түп қазығы, жұртшылықтың, елдіктің тірегі, тәуелсіздіктің шын құралы мен қорғаны – ұлттық мектеп пен жоғары оқу орындары. Ж. Аймауытов былай деп айтқан екен: Ана тілін жақсы меңгеріп алмай тұрып, өзге пәндерді түсіну мүмкін емес. Ана тілі – жүректің терең сырларын, халықтың басынан кешкен дәуірлерін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, сақтап отыратын қазына. Қазіргі «Тәуелсіз Қазақстандағы» шенеуніктердің осындай түсінігі болса, балабақшадағы 2 жастағы балаға, мектептің 1-сыныбының оқушыларына ағылшын және орыс тілдерін қоса оқытуға құмартпас еді ғой. Ұлы философ Г. Гегель «білімділіктің ең басты факторы туған тілінде сөйлеу мен оны сыйлаудан басталады» демеп пе еді? Ұлы педагог К.Д. Ушинскийдің сөздеріне құлақ түрелік: «Туған тіл – ақыл-ой дамуының негізі және барлық білімдердің қазынасы [12, 6].

Кез келген оқиға немесе құбылысты түрік тілінде толық бейнелеуге болатынын, мемлекет, поэзия-әдебиет, ғылым тілі болған түрік тілдерінің байлығы мен қарымы таңқаларлық екендігін өз кезінде-ақ Қашқари мен Науаи жазып кетті емес пе? Тіпті біздің көршілес славян, иран, индия елдерінің тілдеріне енген қаншама түрік сөздері бар десеңізші! Әмір Нәжіптің «XI-XV ғасырлардағы түркі

тілінің тарихы туралы зерттеуінде» XIV ғасырдың басында Үндістандағы Дели сұлтанатында Бадыр ад-дин Ыбырайым тарапынан бірнеше тілдің түп-тамырын талдайтын парсы тілінің лұғаты жасалған. Мұнда түркі тілі де қамтылады. Шығарма – «Ауызекі лұғат, зерттелетін дүние» деп аталады. Бұл шығарманың қолжазбасы Таш МУ-дың қолжазба қорынан табылған. Оның лұғатындағы түрік сөздерінің көпшілігі бүгінгі қазақ сөзінен айырғысыз. Демек, Бабыр барғанға дейін де Үндістанда түркі тілі халықтар арасындағы қарым-қатынас тілі болған [13, 9-10]. Ал біздердің қазақтар арасындағы қарым-қатынас тілі рөлін қазақ тілі қашан атқарар екен деумен күніміз өтіп барады.

1990-шы жылдары жан сақтау, қарын мәселесінен жұрттың басы босамады, әрине. Ал қазір мектепті түзеу керекті істің ең керектісі. Ендігі жерде мұғалім мәртебесінің биікте тұру керектігі жөнінде айтыла бастады. Бірақ, нәтиже күтілгеніндей емес. Мемлекеттің де, халық мәдениетінің де түп қазығы, жұрт тірегі, тіпті тәуелсіздіктің тағдыры да – мектеп пен тәлім-тәрбие ісін дұрыс жолға қоюға, ата дәстүріміздің сақталуына тікелей байланысты.

Тағы да Қожанұлының сөздеріне құлақ асайық. Ол ағарту ісін алға жылжытуды үлкен мақсат етіп қойған және оны мемлекеттік құрылымның негіздерінің бірі деп білген. Мұғалімдердің адамгершілігі, кескін-келбеті, ой-өрісі, педагогикалық біліктілігі мен этикасы қандай болуы керектігі жайында «Соқырдың тілегені – екі көзі» атты мақаласында таратып айтады. Халықтың салт-санасын, тұрмыс-тіршілігін, бір сөзбен айтқанда тарихы мен тағдырын толық түсініп-түйсінетін, туған топырағынан кіндігі (генетикалық коды) ажырамаған жан ғана айналасына сәуле-шұғыласын себе алады. Мұның мемлекет басшылары мен қызметкерлеріне де тікелей қатысы бар. Қожановша айтсақ, орысша сөйлеп, орысша ойлайтын, орыс мектебінде оқыған «қылқима» интеллигенттердің, қала интеллигенттерінің күшімен ел іші мектебі тууы қиын, елді жөнді басқару да қиын. Ол мәдениеттің кесегі ел ішінен қалансын, мемлекет кесегі ел ішінен жасалсын, ал қазіргі уақытта Ұлт мәдениет ошағы – дерлік ұлт мектебі жоқ, дейді. Бұдан мағлұм болды: елді қазақша екі ауыз сөзді құрап сөйлей алмағандар емес, ел тәрбиесін көргендер басқаруы тиіс деген қорытынды шығады.

Ал біздің қазіргі мектебіміздің сиқы қандай? Оларда ақылы жеке меншіктегі оқу орындарының сыртқы бөлімдерін бітіргендер сабақ беруде. Балаларға білім беремін деген жан сол іске бар ғұмырын, күш-

қуатын арнаған болуы керек қой. Сондай жандарды таңдап алып, орнына қойғанда ғана оқушылардың обалына қалмас едік. Мектептерді кездейсоқ оқытушысымақ-кісілерден тазаламай тұрып, оқыту жүйесін орнықтыра алмаспыз. Педагог дегеніміз үздіксіз ізденімпаз және адал жан болғанда ғана өз ісінің үдесінен шыға алмақ. Кітап оқудан қалған адам тоқырап қалып, ойлау жүйесі де тоқтап қалады емес пе? Қожанұлы жазғандай, «жұрттың орнықты болуы, теңдіктің баянды болуы оқумен табылар». Патшалық Ресей кезіндегідей, оқу ісін тоқырату кейбір шенеуніктердің билігін және байлығын нығайту үшін керек. Өйткені, надандарға билік жүргізуден оңай нәрсе жоқ екендігін 20-30 жылдардағы жағдай көрсетті. Олардың ойынша, және кедейшілікті де күшейту керек, сонда жұрт күн көрісін ойлап жүре беретін болады. Міне, бөгдежұрттықтардың пиғылы осындай-тұғын.

Ұлттық мүддені ұмыттырып, жұртты тізгіндеп ұстау үшін, әрине оны бостандыққа сүйенген, әділеттікті сақтап, адал өмір сүргісі келетін, азаттықсүйгіш азаматтардан, әсіресе Мәмбет Қойгелдиев айтқандай, бастаушы тобынан айыру керек-тұғын. Өйткені, ол топ алдағы міндеттерді айқындай алатын-ды. Сол кездегі Алаш интеллектуалдар қоғамы тегеурінді, білімді, пассионарлық-патриоттық ұстанымдары мығым еуропалық деңгейдегі буын еді. Өкінішке орай, алашордашылардан соң ондай буын Қазақстанда болған емес, қазіргі күнде де жоқ [14]. Мағжанның айтуынша, олар Алтын айға, яғни Азаттыққа қол созған ұрпақ еді, деп Мағжан айтқан еді.

Қожанұлының ұстанымдары мен талап-тілектері тұрғысынан туындайтын, қазіргі қазақ қоғамының кезек күттірмейтін келелі мәселелерінің кейбір тұстарын нақтылауға тиісті мүдделі топтар мен мемлекеттік қызметкерлердің назарын мыналарға аударсақ па екен деймін:

1. Орыс жаулап алушылары елімізге жалғыз саяси-колониалдық-социалистік ел билеу жүйесін ғана емес, оған қоса діни-идеологиялық, жазуын, әдет-ғұрпын, салт-санасын, қысқасы өздерінің құндылықтарын, өмірлік стандарттарын ала келген еді. Соның зардаптары әлі күнге дейін жойылған жоқ. Мұның бәрін қоғамдық және отбасылық өмірдің барлық саласынан ығыстырып шығару ісі әлі күнге дейін пәрменді түр мен көлемде қолға алынбай отыр.

2. Қазақтың басын қосатын тіл мен мәдениет мәселесі. Ол тереңдемей тұрғанда мәселе шұғыл шара ретінде қарастырылуы керек. Қазақты бір тудың астына жинау мәселесі де соған тікелей байланысты. Бұл керекті істің керектісі. Тіл мен мәдениет мәселесі сөз

болғанда оларды жай ғана қошеметтеумен шектелудің ешқандай оң нәтиже бермейтіні анық.

3. Ең бірінші әдепсіздікке қарсы күресу кезек күттірмейті мәселе ретінде қолға алынуы керек, өйткені барлық келеңсіздік пен қылмыс осыдан туындап жатады.

4. Ауыл мәселесі ең бірінші орынға қойылуы керек. Барлық халықтың анасы – ауыл. Онда малдар жайылып, егін жайқалып тұрса, мұның бәрі халықтың береке-құты емес пе? Ауыл қазақтың ұйтқысы, оны есі бар, дені сау адам киелі орынға бағалайды.

5. Әлеуметтік және ағартушылық салалардағы кемшіліктердің жойылуы үшін басшылар, педагогтар, зерттеуші ғалымдар қазақтың асыл қазынасынан нәр алып, сусындауы қажет, бабалар сөзінің 100 томдығы сияқты пығармаларды олар жастана оқыса ғой шіркін, біраз биікке көтеріліп қалар еді.

6. 2017 жылы Алаш қозғалысына 100 жыл толады. Барлық негізгі ісіміз бен әңгімеміз халықтың ұлттық санасының темірқазығы болған алаш қайраткерлері идеяларының айналасында өрбітілуі керек. Солардан кезек күттірмейтін керекті істің керегі ретінде орындалуға тиіс бағдарлар табылады. Ендеше, оларды еске алу, мерейтойларын өткізу, құрмет тұту дегеніміз сол болмақ. Олар басын қатерге тігіп, кейінгі ұрпақтың тарапынан ойланатын, іске асыратын жайттерді жіпке тізгендей етіп дәйектеп берді.

7. Оқу орындарында Алаштану арнайы курсы енгізу мақсатқа сай іс болмақ.

8 Мемлекеттік құрылымдар, іс-әрекеттер мен саясат – бәрі халықтың өз денесінен, оның тағдыры, бітім-болмысы және психологиясынан өсіп, айқындалса құба-құп іс болар еді, осы негіздегі білім мен өмірлік тәжірибемен қамтылып-қаруланған білікті жандар тиісті реформалар мен қоғамды модернизациялаудың үдесінен шыға алады. Баршамыз осыны ұғынуымыз керек. Ғабит Мүсірепов айтқандай, қазақтың қазақ бола алғанына жетерлік ештеңе де жоқ. Біліктің ең бірінші қасиетті міндеті – осынау қазақтың қазақ бола алуына қызмет ету.

9. Демек, қазақты біріктірудің идеясы қазіргі уақытта да басқаша сипат пен мәнде өзінің өміршеңдігін, өзектілігін жоғалтпайды. Оны шешудің амалы жедел қолға алынбаса, ақырын болжау қиын. Бұл орында көптеген фактілер мен дәйектер келтіре аламыз: Осыған байланысты кезінде мәжіліс депутаты болып тұрғанда Ирак Елекеев қарсы шығып:

«Жыл сайын елімізде 300 мыңға жуық жасанды түсік жасалады екен. Бұл – 100 пайыз туу көрсеткішінің 80 пайызы деген сөз. Демек, жасанды түсікке тосқауыл қоя отырып, ұлт басын көбейтуге болады», – деген еді. Себебі, Егемендік алған жылдан бастап 3 млн. бала жасынды түсік арқылы дүниеге келе алмапты. Сол жылдан бері 1 млн.-ға өстік деген болатын өткенде мәжіліс депутаты Тұрсынбек Өмірзақов. Бұл жөнінде өткен жылы салауатты өмір салтын қалыптастыру проблемалары жөніндегі ұлттық орталықтың бас директоры Шолпан Қаржаубаева мынадай мәлімдеме жасаған болатын:

- Қазақстандық қыздардың 70 пайызы некеге дейін жыныстық қатынас жасайтын көрінеді. Ал 60 пайызы некесіз бала туады. Олардың басым бөлігі студенттер екен. Республика бойынша жалпы алғанда жыл сайын мектеп оқушылары мен студенттердің арасынан 10 мың қыз дәрігерлердің көмегімен түсік тастайды. Бұл көрсеткіштің өзі олардың толық саны емес. 3 млн. аборт жасалынған, бұл 3 млн. бала өлтірілді деген сөз [15]. Некеге тұрғандардың 40 процентке жуығы ажырасып кетуде. Некесіз туылған балалар саны әжептәуір, әрбір босанған 5-ші әйелдің баласы некесіз туылған [16]. Баспасөз беттерінде («Мемлекеттік тіл» қоғамдық қозғалысының арнайы мәлімдемесінде) Қазақстандағы «өз ана тілінде оқи алмайтын, жаза алмайтын қазақ халқының саны – 60%, ал мемлекеттік аппараттағылардың саны – 70 % деп көрсетілуде [17, 3] Жақында тіл жанашырлары бұлардың қазақша сөйлеуін талап етіп Елбасына үндеу жариялағаны белгілі. Олар талап етті деп 22 жыл қазақша сөйлемеген жоғары деңгейдегі шенеуніктер бірден қазақша сайрап шыға келер ме екен? Қазақтардың 60%-і тілін білмейді, ал мемлекеттік аппаратағылардың 70 %-і қазақша сөйлей алмайды [17]. Бұл сұмдық қой.

Әлбетте, орыстілді қазақтар арасында қабілеттілері, 3-4 шетел тілдерін білетіндер (яғни «шустрый да быстрый»-лар) аз емес. Бірақ та олардың арасынан жат қылықтарға бой алдырғандар да табылады, тіпті жетерлік. Мысалдар мен фактілерге жүгінейік: «Қазақстан телеарнасының» жүргізушісі Ләйлә ханымның айтуынша, қазақтілділер Шығыстық телефильмдерді, ал орыстілді «қазақтар» орыс-еуропа туындыларын көреді екен [18]. Өйткені, батыс өнері орыстілділердің болмысына келіңкірейді, деп түйіндеді ол ойын. Мырзан Кенжебайдың жазуынша, «баспасөзге сенсек, қазір ұзын саны

1000-нан астам қазақстандық миллиардтап жеп шетелге қашып кетіпті. Солардың бір-екеуінен басқасы – түгел орыс мектебінде оқыған орыстілді қазақтар. Қазақтілді қазақ елден қашпайды. Олардың Отаны – Қазақстан. Орыстілділерде Отан болмайды. Осыдан қорытынды шығарған билік бар ма?...» [19, 5].

Азғындаған гомосексуалистер арасында қазақ ауылынан келгендер, жалпы қазақтілділер жоқ. Олардың бәрі – орыстілділер екен. Бұлардың саны, Еуразия арнасының таратқан хабарында айтылғандай, 240 000 екен, олардың Алматыда 26 тобы, Астанада 4 тобы жұмыс істеуде (Еуразия: 2014) [20]. «Сизан» қуыршақ театрының актрисасы Рабиға Алманованың айтуынша, қазақ ертегілері мен аңыздарының сарындары қойылымдарда пайдаланылмайды. Өйткені, тапсырыс берушілердің 75 пайызынан көбісі орыстілділер көрінеді. Міне, 20 жылдан артық уақыт ішінде кімнің де болса қол жеткізген табыстары осы (Алманова: 2014) [20]. Қазақстанда 42 000 жалғыз басты әке бар [21], 0,5 млн. наркотиктер бар [22].

Демек, тілдік-рухани бұзылудың тағы бір себебі – жүріс-тұрыстық, музыкалық, фильмдік т.б. агрессияшыл (қатыгез) модельдерді тарату арқылы санаға зорлық культін сіңіру. Кім бұларға тапсырыс береді? – Өздерінің үстемдігі мен артықшылықтарын сақтап қалуға тырысқан топ. Қазіргі уақытта территорияны басып алмастан-ақ табиғи ресурстарға иелік етуге болады (транснациональдық-ұлттық компаниялармен шарт жасасу арқылы) немесе халықты идеялық жағынан, ақыл-ойы мен жүрегін еліктіріп әкету арқылы ұлттық құндылықтардан қол үздіру жолымен-ақ шетжерліктер ресурстарымызды тегін қолына ала алады. Яғни дүниетанымдық, құндылықтық жағынан азғындату арқылы тілден де бездіруге болады. Ұлттық мемлекет деп аталатын құрылымның басында тұрған жандар ғана мұндай қасіреттің алдын алып, тиісті сақтық шараларын қолдана білетін болады. Олар қазақтың қазақ болуы үшін қызмет етіп, ұлттық мүддені негізгі мұрат деп біледі. Кезінде Ғ. Мүсірепов қазақтың қазақ бола алғанына жетерлік ешнәрсе жоқ деп білемін деп айтқан еді ғой. Ал қазақылық дегеніміздің мәні адамгершілік, тазалық, имандылық. «Ол, Ж. Әбділдин айтқандай, сол халықты ұстап тұратын күш. Ол сақталмаса, қанша жерден ақылды болсаң да, техникаң, құрылысың, әскери күшің мығым болса да, аяқ астынан құрсың» (Әбділдин: 2014) [23]. Міне, біздің баршамыздың күресіміз, ісіміз, ойымыз ең басты байлығымыз болып табылатын осынау қазақ болу жолына қаратылмағы ләзім. Қазақты қазақ ретінде тұтастыратын қазақи

құндылықтар болса, соларды орнықтыруға қарсы әрекеттенушілер қоғамның, халықтың, қазақтың қас дұшандары болып табылады. Сондықтан алдымен өз үйіміздің ішін тазалап, тазартып алған абзал.

Бұлар қуантарлық жағдай емес. Олай болса мұны түзетудің жолын кімдер тауып, атқара алады? Әрине, бұл бірінші кезекте халықтың ерік-жігерінің кепілі саналатын биліктің барлық эшелондарындағы жандардың қасиетті міндеті, перзенттік борышы. Және олардың азаматтық позициясына байланысты.

10. Байлар, олигархтар, дәулетті атқамінерлер, олардың басына бұл күндері дәулет қонып тұр. «Өзінде жоқты малыменен сатып алады. Көңілдері көкте, көздері аспанда, адалдық, адамдық, ақыл, ғылым, білім – ешнәрсе малдан (қазіргі тілмен айтсақ: дүние-мүлік, доллар) қымбат демейді...Оның діні, құдайы, халқы, жұрты, білімі, ұяты, ары, жақыны – бәрі мал. Сөзді қайтіп ұқсын, ұғайын десе де, қолы тие ме?» [24, 97]. Шетел асып кеткен миллионерлер, шет елдерде қалып кеткен «болашақшылар» т.б. осылардың қатарынан орын алады. Жалпы олигарх-байлар мемлекеттік мүддені, халықтың жағдайын ойламайды. Оларды көбейте берудің қажеті жоқ.

Қожанұлы «Еңбекші қазақ» мақаласында соқыр еліктеу мен саналы үйренудің арасындағы жер мен көктей айырмашылықты аңдатып, мемлекеттік құрылым, мәдениет, жүріс-тұрыстағы еліктеушіліктің жат құбылыс екенін ұқтырады. «Рухы төмен, жалтақ әрі осал халық, өзінен біреуді зор санағандықтан болса, әлгі күштінің мәдениетіне қарап, бой түзеуге талпынады. Бұл жас ұрпақ арасында баз біреулер болмаса, көпшілігі дүбәра мәдениетті бойларына сіңіріп алған. Одан оларды тез арада арыла қояды деу де қисынсыз. Басқалардың өмірі бізден әлдеқайда бөлек. Оларға жаққан нәрселер біздің халыққа жаға бермейді. Олардың көшірмесін жасау ұлттық мәдениетке көп зиянын тигізеді» [10, 5].

Сонымен, Қожанұлы еңбектерінде оның таным кеңістігі мен сол XX ғасырдың басындағы қазақ халқы тұрмысының жағдайлары сипатталынады. Оның дәстүрлі танымды бойына сіңіргендігін және сол заманындағы өзгерістердің лебін білдіреді. Ол қайраткер ғана емес, қазақтың жанашыр ғалымы да. Оның шығармалары қазақтың халық ретіндегі табиғаты мен тағдырынан туындаған дәстүрге негізделген. Жан-тәнімен қазақ қоғамы ғимаратының қалай да дұрысырақ салынуын қалаған жан. Ол нағыз қазақтанушы еді. Хадис Шәріпте Ғалымның сиясы Шаһидтің қанынан артық. Ал, шаһидқа жаннаттың есігі айқара ашылып, ол емін-еркін кіріп кете алады. Және Ғалымның

Әбушәріп С. С. Қожанұлының ұлт және мемлекет туралы көзқарастары.

ұйқысы наданның өмірінен абзал. Сондай-ақ, Ғалымның ұйқысы жаһилдің ғибадатынан (намазы, оразасы, қажылығы) артық делінген. Ендеше, оның туған күнін жыл сайын атап өтсек те артықшылық етпейді.

Мақала басында Қожанов мемлекетшілігінің негіздерін бірме-бір санамалап көрсеткен едік, келесі мақала-монографиямызда олардың әрқайсысына жеке тоқталып, нақты тарихи дәйектер келтіріп, кеңінен таратып айта алармыз. Олардың әрқайсысы жеке желі етіп қарастыруға сұранып-ақ тұр.

Әдебиеттер

1. Н.Ә.Назарбаев. *Жүз жылға татыған он жыл*. Алматы: Атамұра, 2007, 7-б.
2. Шабров О.Ф. *Политическая система: структура типология, устойчивость*. – М.; Луч, 1993. – С. 3.
3. *Политическая система* // Советский энциклопедический словарь. – М.; Советская энциклопедия, 1981. – С.1041.
4. Маркс К., Энгельс Ф. *Соч.* – Т. 4. – С. 491.
5. <http://derzava.com>. Арзамасцева И.В. 21.02.2008.
6. *Большая Советская энциклопедия*. – М., Советская энциклопедия, 1971. Т.2.
7. Бовин А.Е. *Политика*. // Философский энциклопедический словарь. С. 491.
8. Кидмор М.Д., Трипп М.К. *Американская система государственного управления*. М., Квадрат, 1993. С. 23
9. Назарбаев Н.Ә. *Ғасырлар тоғысында*. – Алматы, Өнер, 1996. – 169.
10. Сұлтанбек Қожанов. *Шығармалары* (Құрастырған проф. А.Шәріп). – Алматы: Арыс баспасы, 2009. –10 бет.
11. Қазыбек Иса. *Что еще можно сделать, если не писать открытые письма?* // Қазақ үні, № 19 (677), 12 мамыр, 2015, 11-бет.
12. Қосымова Г., Дәулетбекова Ж. *Қазақ тілі*, 2-басылымы, өңделген. – Алматы: Атамұра, 2005, 6 бет.
13. *Бабырнама*. Алматы: Жалын баспасы, 1990, 445 бет.
14. М. Қойгелдиев. *Көзқарас* // «Хабар» арнасы, 14.01.2015.
15. *Next: Жоспарланбаған бала немесе бейкүнә сәбиді өлтіру*. www.namys.kz Ұрпақ тәрбиесі. 4 февр. 2014 г. - Сәрсенбі күні «Қазақстан» ұлттық арнасынан тікелей эфирдегі «Әйел бақыты»...
16. Әсел Акбарова // «Хабар» арнасы, 03.12.2014.
17. *Мемлекеттік тілдің мұңлы халі* («Мемлекеттік тіл» қоғамдық қозғалысының арнайы мәлімдемесі) // Жас Алаш, № 68, 29 тамыз 2013, бет 3.
18. Қазақстан телеарнасы. «Сұхбат». Теледидар. 06.11.2013.
19. Мырзан Кенжебай. *Халмұратов болмаса қайтер едік?!* – «Жас Алаш», 7 қараша, 2013, 5 бет.
20. Алманова Р. // Еуразия телеарнасы. Жаңалықтар. 15.01.2014.
21. Қазақстан телеарнасы // Айтуға оңай, 14.01.2015.
22. Вера Захарчук // 24 KZ 30.09.2014, кешкі 19 сағат.
23. Әбділдин. Ж. // Сұхбат. Қазақстан телеарнасы. 12.01. 2014.
24. Абай. *Шығармаларының екі томдық толық жинағы*. Өлеңдер мен аудармалар. Поэмалар. Қара сөздер. II том. – Алматы: Жазушы, 2002, 97-бет.